

Зоран Ранковић*

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд, Србија

BIBLID: 1450-5061, 19 (2015), pp. 140–144
УДК 811.163.1'342"18":27-1
оригинални научни рад
примљено 22. 01. 2015.
прихваћено за штампу 1. 11. 2015.

О СРПСКОСЛОВЕНСКИМ И РУСКОСЛОВЕНСКИМ ФОНЕТСКИМ ОБЕЛЕЖЈИМА УРЕДАБА И ПРОПИСА МИТРОПОЛИЈЕ БЕОГРАДСКЕ (1835–1856)¹

У овоме раду приказане се резултати анализе извесних фонетских црта српскословенског и рускословенског језика на материјалу који је исписан славеносрпском језичком мешавином. Изворна грађа сабрана је у књизи *Уредбе и прописи Митрополије београдске: 1835–1856*. Ради бољег разумевања односа међу различитим језичким слојевима детаљно је анализирана: судбина њ, њ; судбина предлога-префикса *въ(-)*, *вь(-)*, *сѣ(-)*, *сѣ(-)* и префикса *въз-*; судбина вокалног *л*, *р*; судбина *щ* и место некадашњег назала предњег реда.

Кључне речи: рускословенски језик, српскословенски језик, славеносрпски језик, фонетика, Уредбе и прописи Митрополије београдске

Овај рад посвећен је испитивању извесних фонетских црта српскословенског и рускословенског језика текстова сабраних у књизи *Уредбе и прописи Митрополије београдске: 1835–1856* (Ранковић, Лазић 2010), исписаних славеносрпском језичком мешавином. Изворни документи публиковани у наведеној књизи смештени су у архиву Епархије браничевске у Пожаревцу. Потичу из периода када је Пожаревац био седиште Пожаревачког протопрезвитерата који је, као мања црквено-управна јединица, био у саставу Митрополије београдске. Изворна грађа садржи уредбе, прописе, правила као и решења Архијерејских Сабора које је Митрополија београдска, преко окружних протопрезвитера, прослеђивала подручном свештенству. Сагледавајући садржај и структуру публикованих извора, уочава се широк спектар тема који се дотичу, не само оних из црквене, већ и из социјалне, политичке и културне историје.

Изворни документи исписани су старом азбуком, односно, грађанским писаним типом ћирилске азбуке. У публикацији, текст изворних докумената дат је у транслитерисаном облику, односно, изворне графеме доследно су транспоноване графемама исте звучне вредности.

Документи публиковани у наведеној књизи исписани су, изворно, славеносрпском језичком мешавином. Наиме, после велике сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем, 1690. године, и преласком у крајеве северно од Саве и Дунава, српски народ, изложен верском и језичком притиску католичког аустријског двора, духовно се окреће Русији и обраћа јој се за помоћ. Резултат те српско – руске културне оријентације јесте отварање славенске школе у Сремским Карловцима 1726. године (Младеновић 1982: 47–55). На тај начин у српским школама започето је учење и усвајање рускословенског језика. Настојањем митрополита Вићентија Јовановића, крајем 30–их година 18. века цркве и мана-

* zrankovic@bfspc.bg.ac.rs

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 („Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

стири београдско-карловачке митрополије били су снабдевени руским богослужбеним књигама. Тако је рускословенски језик, као каснија руска редакција старословенског, тада почео да постаје – и до данас остао – богослужбени језик Српске Православне Цркве.

Потискивањем српскословенског језика рускословенски је, осим богослужбеног, постајао и књижевни језик у Срба. Средином 18. века рускословенски се усталио на простору који је био под јурисдикцијом Српске Православне Цркве, али се, током друге половине 18. века, све више ограничавао на богослужбену функцију и употребу у црквеној администрацији, напустивши своју књижевнојезичку службу у текстовима световне садржине. Наиме, паралелно с рускословенским књигама, које су биле штампане црквеном ћирилицом, код Срба су половином 18. века почеле стизати и књиге писане руским књижевним језиком и штампане грађанском ћирилицом, коју су Срби прилагођавали свом фонолошком систему, што се и завршило азбучним реформама Саве Мркаља и Вука Караџића. Србизирању рускословенског језика у српској говорној и социјалној средини имао је удела и српскословенски језик. Ово је разумљиво ако се има у виду да су извесне црте српскословенског језика наставиле да егзистирају у српској средини и после његовог потискивања од стране рускословенског (Стијовић 1992: 14–26).

У текстовима са световном тематиком, углавном почев од средине 18. века, улогу књижевног језика преузео је нови тип језика који је у науци познат као славеносрпски језик (Младеновић 1989: 77–80, 94–100). Славеносрпски је, као резултат србизације рускословенског, а захваљујући томе што је садржавао рускословенске, руске, српске и српскословенске језичке особине, неразумљивост рускословенског језика ширим народним масама сводио на минимум (Младеновић 1989: 144). Србизација се огледала у преузимању српске уместо рускословенске лексеме, у фонетском и морфолошком адаптирању рускословенских речи према српском језику и у замењивању рускословенских језичких одлика српскословенским особинама (Младеновић 1989: 57). Србизацијом је најчешће оствариван српски фонетизам у одговарајућим лексемама.

Ради бољег разумевања односа међу различитим језичким слојевима детаљно је испитан узајамни однос између српскословенског и рускословенског језика: 1. судбина *ь, њ*; 2. судбина предлога-префикса *въ(-), вѣ(-), сѣ(-), сѣ(-)* и префикса *въз-*; 3. судбина вокалног *л, р*; 4. судбина *щ* и 5. место некадашњег назала предњег реда. Приликом анализе дата је предност документима који су донети у блоку са репродукцијама, који се у књизи налази после поглавља са преписима – узето је у обзир 50 докумената. Из испитивања изостављени су уводни и завршни елементи (адресати, титуларије, потписи), јер су у њима посведочене званичне административне фразе и самим тим не представљају аутентичан материјал. Због обима материјала цитирам, ради илустрације, само поједине примере; први број поред наведеног примера означава страницу у публикацији а други број – ред у којем се пример налази.

1. За некадашње полугласнике *ь, њ* у српскословенском језику среће се рефлекс *а*, док у рускословенском налазимо рефлексе *е* и *о*.

Српскословенски рефлекс присутан је у лексемама у којима се у српским еквивалентима уместо полугласника јавља вокал *а*, нпр. у облицима: на коначь –

21/22, Частнимъ постомъ – 22/2, часть – 83/2, данъ – 87/23, радостанъ – 152/1, родолюбаць – 237/14. Као резултат вокализације секундарног *јера* отклањају се групе двају сугласника: восакъ – 65/11, земальскому – 76/18, добаръ – 119/31.

Рускословенске рефлексе *е, о* за некадашње полугласнике *ь, ъ* налазимо у примерима: мужескогъ – 22/31, честнога – 29/15, Отечество – 33/1–2, конецъ – 83/22, любовь – 46/15, усопшега – 76/14.

Као резултат вокализације секундарног *јера* код именица чија се основа завршава на групу консонаната од којих је други *-л, -љ, -н, -њ* у српскословенском језику се отклањају групе двају сугласника. У ексцерпираној грађи, међутим, срећу се примери у рускословенској форми: соблазнъ – 114/2, казнъ – 203/22, саблазнъ – 119/4. У првом делу ове последње наведене лексеме присутан је српскословенски рефлекс, односно, у овоме примери јављају се особине и српскословенског и рускословенског.

2. Уместо префикса *въ-, вь-, съ-, сь-* и *въз-* најчешће се јављају примери у рускословенском фонетском лику *во-, со-, воз-*: предъ Воскресеніемъ саблазнъ – 119/4 (у првом делу ове лексеме присутан је српскословенски рефлекс), 46/9, вовѣреннымъ саблазнъ – 119/4, 131/12, на Воведеніе саблазнъ – 119/4, 131/24, содржава се саблазнъ – 119/4, 21/9, собрано буде саблазнъ – 119/4, 76/12, соотечественнике наше саблазнъ – 119/4, 86/4–5, соборно – 86/13, телесногъ состава – 91/6, соразмѣрно – 150/11, возда – 21/3, возносити – 21/10, воду возлива – 43/15, свога возраста – 59/22. Срећу се и примери: вдову (парохію) – 21/17, при входу – 25/8.

Српскословенски префикс *са-* среће се у мањем броју примера у односу на рускословенски рефлекс: сабранноме – 131/30, сачине – 81/12, саблазнъ – 119/4, садржанія – 203/9, саобштавајући – 237/11, саобштаваю се – 238/2, сажителство – 261/3. Примери са префиксима *ва-, ваз-* нису посведочени.

У првом делу више пута наведене лексеме *саблазнъ* присутан је српскословенски рефлекс а у другом делу рускословенска форма, односно, у овим примерима јављају се особине и српскословенског и рускословенског.

Предлози са рускословенским фонетским ликом чешћи су у односу на српскословенске: во Діакона – 21/16, во Христѣ – 99/7, ко предохраненію – 31/2–3, ко исполненію – 53/30.

Са српскословенским фонетизмом јавља се предлог *са*: са тымъ – 34/5, са своима – 46/1, са парохіянима – 46/21.

Важно је напоменути да се у једном истом документу или код једног писара могу срести, чак и у истој реченици, елементи како српскословенског тако и рускословенског: са страхомъ и сокрушенымъ сердцемъ – 72/4.

3. Уместо вокалног *л* заступљен је рускословенски рефлекс *ол*: продолжава-те – 21/5, одолженъ – 55/14, солнечномъ – 72/6, достодолжно – 76/17, столпови – 86/2. У примере са рускословенским рефлексом спада и облик пришелцы – 96/21.

Рускословенски рефлекс *ер, ор* долази уместо вокалног *р*, поред примера са сачуваним старим вокалним *р*. Рускословенски рефлекс јавља се у примерима: по церквама – 21/1, сербска – 25/14, обдержавати – 29/23, простерту – 43/25, перво – 53/2, умерши – 70/2, сердечно – 75/17, торжественну – 21/2.

Старо вокално *p* сачувано је у примерима: од црквѣй – 41/4, првѣй – 43/2, у срцу – 76/14–15, содржи – 91/16, Србскогъ – 130/4, умрши – 270/3. У текстовима се јављају, дакле, и дублетни облици – и са рускословенским фонетизмом и са сачуваним вокалним *p*, као у српскословенском.

4. Графија *щ*, пореклом из руске ћирилице а код Срба у употреби углавном од друге половине 18. века (Ђорђевић 1971: 195), употребљава се у испитиваној грађи упоредо са групом *шт*, само је много фреквентнија. Графију *щ* срећемо у примерима: елеосвященіе – 51/27, всеобщу – 71/24, завѣщаваю – 108/15, общите – 109/12, общества – 110/32, общерадостну – 152/10, обще – 158/18, общавати – 296/3.

Уместо графије *щ* среће се исписана група *шт*: при свештаню Масла – 51/24, обштинске – 112/3, саобщтаваюћи – 237/11, саобштити – 296/2, іоштѣ – 296/4. На овај начин чини се обележавање ове групе и данас, у српском језику.

У српскословенској писмености, гласовна група *шт* означавана је графијом **џ**. Са примањем рускословенског језика Срби су морали усвојити нову вредност обележену графијом **џ** црквене азбуке, односно, графијом *щ* грађанске азбуке – гласовну вредност *шч*, што и није било особито тешко пошто је гласовна група *шч* постојала како у народном језику тако и у српскословенском. Међутим, примањем рускословенског изговора **џ** (щ) = *шч* Срби нису заборавили ни своју вредност овога слова: **џ** (щ) = *шт*.

5. Некадашњи назал предњега реда од 13. века у српскословенској писмености замењен је гласовном вредношћу *e*. Графија *я*, пореклом из руске ћирилице у којој се јавља у 16. веку, код Срба је ушла у употребу у другој половини 18. века (Ђорђевић 1971: 195). У представљеном материјалу среће како графија *я* тако и српскословенски и српски рефлекс *e*.

Руска графија *я* обележава групу *ја* односно 'а: благодаренія – 21/1, безъ повторенія – 21/3–4, Господаря – 25/15, священницы – 25/25, святаго – 43/23, при святомъ – 45/5, не изоставля – 25/22, Княза нашегъ – 25/3.

Српскословенски и српски рефлекс налази се у дублетним моделима и формама: месеца – 87/1, предъ Светымъ – 46/9, светы – 99/4, Свештеникъ – 187/8; као и у заменичком облику повратних глагола, и то доследно: содржава се – 21/9, находѣійсе – 21/14, разумѣвасе – 41/10, возбранюесе – 50/2.

Из изнетог прегледа српскословенских и рускословенских елемената *Прописа и уредаба Митрополије београдске* стиче се утисак о њиховој типологији и карактеру. Да би се добила јаснија слика о наведеним језичким елементима, потребно је указати на учесталост језичких особина понаособ. Преглед бројног односа између језичких елемената двају језика урађен је на узорку од 100 речи у тексту. Тако, у тексту тога обима, за некадашње полугласнике *ь*, *ѣ* у српскословенском језику јавља се рефлекс *a* у 3 примера, док се рускословенски рефлекси *e* или *o* срећу у једном примеру. Уместо префикса *въ-*, *вѣ-*, *сѣ-*, *сѣ-* српскословенски рефлекс среће се 2 пута а рускословенски 9 пута; префикс *въз-* у рускословенском фонетском лику јавља се 2 пута, док српскословенски рефлекс није посведочен. Са рускословенским фонетским ликом нашао се 1 предлог, док српскословенски рефлекс није потврђен ниједним примером. Уместо вокалног *л* рускословенски рефлекс *ол* заступљен је са 2 примера, српскословенски реф-

лекс није потврђен; рускословенски рефлекс уместо вокалног *p* среће се у 12 примера, док се српскословенски облик налази у 5 примера. Графија *ш* исписана је у 5 примера, док се српскословенски и српски рефлекс *шт* среће у једном примеру.

Изнесеним језичким цртама не исцрпљује се списак особина типичних за српскословенски односно рускословенски језик које би могле бити обухваћене упоређивањем (уп. Ранковић 2013: 465–472). Међутим, сматрам да ова почетна испитивања језика администрације Српске Православне Цркве уочи усвајања правописа Вука Караџића – подсећања ради, Књажеско-српска канцеларија је 1832. објавила забрану штампања књига Вуковом азбуком, у Србији је забрана употребе Вукове азбуке укинута 1859/60. године, 1865. она је прихваћена на Великој школи, а тек 1868. уклоњено је последње ограничење за њену употребу – а у светлости извршене анализе у овоме раду, показују да је тај језик био у основи народни са елементима како српскословенског, тако и рускословенског односно руског.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић П. (1971), *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози* (Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије).
- Младеновић А. (1982), „О неким питањима примања и измене рускословенског језика код Срба“, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXV/2, 47–81.
- Младеновић А. (1989), *Славеносрпски језик. Студије и чланци* (Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада).
- Ранковић З., Лазич М. (прир.), (2010), *Уредбе и прописи Митрополије београдске: 1835–1856* (Пожаревац: Епархија браничевска, Одбор за просвету и културу).
- Ранковић З. (2013), „Графијска и ортографско-фонетска обележја уредаба и прописа Митрополије београдске“, in *Теолингвистичка проучавања словенских језика* (Уредници: Ј. Грковић-Мејдор, К. Кончаревић), (Београд: Српска академија наука и уметности), 465–472.
- Стијовић С. (1992), *Славенизми у Његошевим песничким делима* (Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића).

Зоран Ранкович

О СЕРБСКОСЛАВЈАНСКИХ И РУССКОСЛАВЈАНСКИХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИКАХ ОПРЕДЕЛЕНИЙ И РЕГЛАМЕНТОВ БЕЛГРАДСКОЙ МИТРОПОЛИИ (1835–1856)

Резюме

В предлагаемой работе автором излагаются результаты исследований присутствия и соотношения фонетических особенностей из сербскославянского и рускославянского языков: 1. судьба *ъ* и *ь*, 2. судьба предлогов-префиксов *въ(-)*, *вь(-)*, *сѣ(-)*, *сѣ(-)* и префикса *въз-*; 3. судьба вокалических *л*, *р*; 4. судьба *ш* и 5. место носового гласного переднего ряда. Анализ был проведен на материале сборника *Уредбе и прописи Митрополије београдске: 1835–1856*. Исследования показали что, на корпусе из 100 лексем, преобладают элементы из рускославянского языка.

Ключевые слова: рускославянский язык, сербскославянский язык, славяносербский язык, фонетика, Определения и регламенты Белградской Митрополии